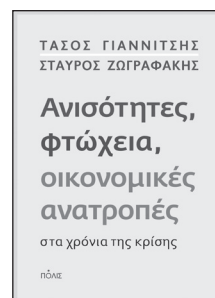

Από τη σκοπιά της τοπικής αυτής ματιάς, οι διαφορές ανάμεσα στον βιωμένο και τον ιστορικό χρόνο, στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον καθώς και ανάμεσα στις κατηγορίες του εαυτού και του άλλου, του δικού και του ξένου είναι ρευστές, μερικές, σχετικές και εξαρτώμενες από τα συμφραζόμενα. Αυτή η προσέγγιση της διαφοράς εγγράφεται στο ευρύτερο πολιτισμικό μοντέλο της κατάτμησης ή της τμηματικής αντίθεσης, σύμφωνα με το οποίο η διαφορά προσλαμβάνεται ταυτόχρονα με όρους αντίθεσης και συμπληρωματικότητας. Με άλλα λόγια, όταν τα όρια των συμφραζόμενων στο εσωτερικό των οποίων οι διαφορές συνιστούν αντιθέσεις απειληθούν ή διευρυνθούν, οι διαφορές σχετικοποιούνται και τελικά μεταφράζονται σε ομοιότητες. Μέσω μιας τέτοιας δυναμικής, λοιπόν, πληθυσμιακές ομάδες που διαφοροποιούνταν με εθνοτικά ή πολιτισμικά κριτήρια, διεκδίκησαν την αναγνώρισή τους ως τμημάτων ενός ενιαίου εθνικού κορμού και, συνεπώς, ως νόμιμων δικαιούχων των εξουσιών και ευκαιριών που συνεπάγεται η πρόσβαση σε κρατικούς μηχανισμούς. Αντίθετα, από τη σκοπιά της ουσιοκρατικής οπτικής του κράτους, οι ομοιότητες μεταξύ ομοεθνών και οι διαφορές τους από αλλοεθνείς είναι προφανείς, εγγενείς, απόλυτες και σταθερές και αποτελούν τη βάση αποκλειστικών και οριοθετημένων ταυτοτήτων. Πολύ σωστά, αντί για ταυτότητες η συγγραφέας μιλάει για ταυτίσεις και υποκειμενικότητες – έννοιες που παραπέμπουν στην πολλαπλότητα, τη συνθετότητα, την ενδεχομενικότητα και τον συχνά αντιφατικό χαρακτήρα των επιτελέσεων της πολιτισμικής διαφοράς.

Ωστόσο, η Μαρίκα Ρόμπου-Λεβίδη δεν αρκείται στη διαπίστωση της διαφοράς της ντόπιας λογικής της τμηματικής, συσχετικής διαφοράς από την ουσιοκρατική λογική του έθνους-κράτους, αλλά, όπως έχουν κάνει και άλλοι ανθρωπολόγοι που δούλεψαν στην Ελλάδα και αλλού, υιοθετεί την πρώτη ως πρίσμα μέσα από το οποίο σχετικοποιεί την ισχύ και τις οικουμενικές αξιώσεις της δεύτερης. Σε τελική ανάλυση, η ιδιαιτερότητα της ντόπιας, τμηματικής πρόσληψης της διαφοράς έγκειται στη δυνατότητά της να προσαρμοστεί στην εκ των άνω επιβολή της ουσιοκρατικής θεώρησης της διαφοράς και σε μεγάλο βαθμό να την ενσωματώσει, δηλαδή να τη μετασχηματίσει σε τμήμα ή διάσταση του εαυτού της και έτσι να σχετικοποιήσει τη διαφορά της.

Για τα καλά βιβλία ειθισται να λέγεται ότι «καλύπτουν ένα κενό». Στη συγκεκριμένη περίπτωση αυτό ισχύει στο μέτρο που η βιβλιογραφία για την ανατολική Μακεδονία είναι περιορισμένη, ενώ για το καθεστώς επιτήρησης δεν έχει γραφτεί σχεδόν τίποτα. Ωστόσο, η μεταφορά του πληρούμενου κενού είναι παραπλανητική, στο μέτρο που βασίζεται στην εικόνα ενός δοχείου ή μιας άδειας επιφάνειας δεδομένων διαστάσεων, που περιμένει να γεμίσει. Η αξία της δουλειάς της Ρόμπου-Λεβίδη έγκειται στο ότι προβληματίζει αυτή τη μεταφορά, αναδεικνύοντας την πολλαπλότητα των ορισμών και τη ρευστότητα των ορίων των τόπων και των διαδικασιών στη γνώση των οποίων συμβάλλει. Η μεταφορά, που εγώ θα χρησιμοποιούσα για το βιβλίο, είναι το κέντημα ή το κόσμημα – μια λεπτεπίλεπτη, φίνα, πολύτιμη κατασκευή που τραβά την προσοχή και ταυτόχρονα μετασχηματίζει τα τριγυρνά της. Αυτό το είδος γίνεται όλο και σπανιότερο στο πλαίσιο του διεθνών κυρίαρχου προσανατολισμού προς άμεσα επίκαιρα θέματα, ταχύρρυθμες ερευνητικές διαδικασίες και αναλυτικές επεξεργασίες που, αντί να δημιουργήσουν προϋποθέσεις για διάλογο, διεκδικούν την αναγνώρισή τους ως «τελευταία λέξη». Η Μαρίκα Ρόμπου-Λεβίδη συμβάλλει στην επίγνωση ότι η επικαιρότητα είναι μια πολύ σχετική έννοια,

αλλά και στην υπέρβαση της αμηχανίας που δημιουργεί σε πολλές και πολλούς από μας η προοπτική τού να πάρουμε επίκαιρα θέματα, όπως η εθνοπροσύνη ή η ταύτιση με τη δεξιά, στα σοβαρά. Το βιβλίο της είναι καρπός μακρόχρονης έρευνας και κυρίως μακρόχρονης σκέψης για ζητήματα, οι διαστάσεις των οποίων δεν μπορούν να εκτιμηθούν μονομιάς και να κατανοηθούν εύκολα και τελεσίδικα. Με υποδειγματική εντιμότητα, η συγγραφέας αναγνωρίζει τις οφειλές της σε ανθρωπολόγους που έχουν κάνει έρευνα στην ευρύτερη περιοχή ή έχουν μελετήσει ανάλογα φαινόμενα αλλού και, υιοθετώντας μέχρι τέλους τη λογική της τμηματικής αντίθεσης, σχολιάζει διεξοδικά τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα στις προσεγγίσεις τους και στον τρόπο με τον οποίο εκείνη βλέπει τα πράγματα. Οι *Επιτηρούμενες ζωές* είναι γραμμένες με γνώση, με τέχνη και με σοφία.

ΣΠΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΦΑΥΛΟ ΚΥΚΛΟ

ΕΛΙΖΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Για το βιβλίο:

Τάσος Γιαννίτσης / Σταύρος Ζωγραφάκης, *Ανισότητες, φτώχεια, οικονομικές ανατροπές στα χρόνια της κρίσης*, Πόλις, Αθήνα 2016, 281 σ.

Ο κατακερματισμός των συμφερόντων στην ελληνική οικονομία και κοινωνία έχει επιτρέψει ένα σημαντικό μεγάλο μέρος παραγωγικών δραστηριοτήτων, οικονομικών συναλλαγών, εισοδημάτων και περιουσιών να μη δηλώνεται ούτε να καταγράφεται. Ένα πρώτο άμεσο αποτέλεσμα είναι ότι τα στατιστικά και, γενικότερα, τα οικονομικά δεδομένα στη χώρα μας παρουσιάζουν σοβαρές ελλείψεις. Καθοριστική ευρύτερη συνέπεια είναι ότι οι οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές των εκάστοτε κυβερνήσεων πάσχουν στους στόχους και στα εργαλεία τους: εδράζονται σε ελλιπή γνώση και στρεβλή αντίληψη της πραγματικότητας.

Η Ελίζα Παπαδάκη είναι δημοσιογράφος.

Στο όνομα ενός νεφελώδους συνόλου, επιχειρούν, στην πράξη, να υπηρετήσουν μερικά από τα κατακερματισμένα συμφέροντα (όσα περισσότερα μοιάζει κάθε φορά δυνατό να μεταφραστούν σε ψήφους). Οδηγούνται έτσι συχνά σε αποτυχίες ή σε παρενέργειες, ιδιαίτερα επιζήμιες. Αλλά μαζί τους πάσχει και η δημόσια πολιτική και κοινωνική αντιπαράθεση: κάθε πλευρά επιλέγει και προβάλλει αποσπασματικά εκείνα τα δεδομένα που θεωρεί ότι ευνοούν την άποψη (και τα επιμέρους συμφέροντα) που θέλει να εκφράσει, αρνούμενη να λάβει υπόψη όσα θα την αντέκρουαν, ή θα τη σχετικοποιούσαν. Όσο επικρατούν τέτοιες τακτικές, παραγωγικές συνθέσεις είναι ανέφικτες. Και όσο έτσι παίζεται το παιχνίδι της πολιτικής και του δημόσιου λόγου –με αποφασιστική τη συμβολή των μέσων ενημέρωσης–, στην κοινωνία εξαπλώνεται η σύγχυση, το αίσθημα του αδικημένου αναπτύσσεται σε πραγματικά χαμένους αλλά και σε όχι λίγους οφελούμενους, φουντώνει μια οργή τυφλή, η εμπιστοσύνη στους φορείς της πολιτικής διαβρώνεται: άρα και οι προοπτικές για πολιτικές που θα έλυναν προβλήματα και θα μας πήγαιναν μπροστά απομακρύνονται.

Το σχήμα αυτού του φαύλου κύκλου δεν προέκυψε τα χρόνια της κρίσης: λειτουργεί από δεκαετίες και μέσα από αυτό φλόγασε στη χρεοκοπία. Πάντα συνυπήρχε ωστόσο, με αξιόλογες απόπειρες ορθολογικής προσέγγισης και με αντίστοιχες πολιτικές πρωτοβουλίες – οι οποίες όμως δεν κατόρθωναν να υπερिχύσουν. Μόνο που τώρα πλέον, σε συνθήκες παρατεταμένης, πραγματικής και τεράστιας οικονομικής επιδείνωσης έχει γίνει ακόμα πιο επικίνδυνο.

Μια θετική εξέλιξη των τελευταίων ετών πάντως είναι ότι η ποιότητα και το εύρος των στατιστικών δεδομένων έχουν βελτιωθεί. Η απόσταση από μια πλήρη απεικόνιση της κατάστασης παραμένει σημαντική, αλλά και τα υφιστάμενα δεδομένα όμως δεν είχαν έως τώρα αξιοποιηθεί επαρκώς ώστε να διορθωθούν εσφαλμένες αντιλήψεις, να τεθούν οι βάσεις για πιο τελεσφόρες πολιτικές.

Αυτό επιχειρούν εξαντλητικά στο κεντρικής σημασίας πεδίο των εισοδηματικών ανισοτήτων (και των ανισοτήτων του πλούτου, όσο ήταν εφικτό), αναδεικνύοντας ιδίως τις τάσεις που διαμορφώθηκαν τα χρόνια της κρίσης, μετά το 2008, οι καθηγητές Τάσος Γιαννίτσης και Σταύρος Ζωγραφάκης στο πρόσφατο βιβλίο τους. Τα ευρήματά τους είναι εξαιρετικά ενδιαφέροντα: αναμφίβολα, θα ξαφνιάσουν πολλούς στον βαθμό που αντιφάσκουν με συμβατικά στερεότυπα διάχυτα στην κοινή γνώμη. Εκεί όμως όπου διαφέρει το γκεχέρημά τους από άλλες πολύ αξιόλογες εργασίες στο πεδίο αυτό (όπως του Μάνου Ματσαγάνη, των Π. Τσακλόγλου και Θ. Μητράκου, των Β. Ράπανου και Γεωργίας Καπλάνογλου ιδίως για την επίπτωση των εμμέσων φόρων, του Πλ. Τήνιου για το ασφαλιστικό)¹ είναι ότι σε όλο το βιβλίο αδιάκοπα συζητούν και ερμηνεύουν τα ευρήματα στο πολυσύνθετο υπόβαθρο ολόκληρης της οικονομίας, του κράτους και του πολιτικού συστήματος, των κοινωνικών αντιθέσεων, των κυρίαρχων ιδεολογιών, των σχέσεων της Ελλάδας με την Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο, και φυσικά και των πολιτικών της προσαρμογής που επέβαλαν η τρόικα και οι ελληνικές κυβερνήσεις από το 2010 και μετά. Στην όλη συζήτηση οι συγγραφείς ταλαντεύονται ανάμεσα σε μια θεμελιωμένη, πάνω στη μέχρι τώρα πορεία, απαισιοδοξία και την ελπίδα: με αληθινό πάθος για να κερδίσει η δεύτερη. Ας δούμε όμως τις πηγές τους, τις μεθόδους και μερικά από τα σημαντικότερα ευρήματα:

Εισοδήματα προ φόρων 2008-2012

Η πρώτη πηγή που χρησιμοποιούν είναι τα φορολογικά δεδο-

μένα: τα εισοδήματα που καταγράφηκαν στις δηλώσεις φόρου εισοδήματος κατά την περίοδο 2008-2012, για την οποία διέθεταν πλήρη στοιχεία. Πρόκειται για έναν τεράστιο όγκο δεδομένων (5,2 εκατομμύρια δηλώσεις που αντιστοιχούν σε 10 εκατομμύρια άτομα, 7,6 εκατομμύρια φορολογούμενους και 2,4 εκατομμύρια προστατευόμενα μέλη), από τα οποία έλαβαν ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα 5%.

Τα δεδομένα αυτά έχουν το σημαντικό πλεονέκτημα ότι διαφοροποιούνται κατά πηγές εισοδήματος (οι επτά κυριότερες: μισθοί, συντάξεις, αγροτικά, ελεύθεροι επαγγελματίες, επιχειρηματικές-εμπορικές δραστηριότητες, μερίσματα-τόκοι, ενοίκια), καθώς επίσης ότι παρέχουν τη δυνατότητα να παρακολουθησει κανείς τη διαχρονική εξέλιξη στα ίδια νοικοκυριά. Έχουν οπωσδήποτε και το σοβαρό μειονέκτημα ότι δεν συλλαμβάνουν τα εισοδήματα που αποκρύπτονται από την εφορία και ακόμα ότι, ως εκ τούτου, από χρόνο σε χρόνο παρουσιάζουν αυξομειώσεις που οφείλονται στην εισαγωγή διαφόρων μέτρων πολιτικής και όχι σε πραγματικές εισοδηματικές μεταβολές. Με τις αναγκαίες επιφυλάξεις ωστόσο (και λαμβάνοντας υπόψη επιστημονικές εκτιμήσεις για την έκταση του μη δηλούμενου εισοδήματος), οι συγγραφείς οδηγούνται σε ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις.

Διακρίνοντας κατ' αρχάς τα εισοδήματα σε δύο κατηγορίες, εκείνα που προέρχονται από εργασία (μισθοί, ημερομίσθια) και εκείνα από κεφάλαιο (εισοδήματα από εμπορικές/επιχειρηματικές δραστηριότητες, ενοίκια, μερίσματα και τόκοι) παρατηρούν ότι οι μισθοί μειώθηκαν κατά 27,4%, ενώ τα εισοδήματα από κεφάλαιο πολύ περισσότερο, κατά 37,7%. Ειδικότερα, το εισόδημα από εμπορικές δραστηριότητες εμφανίζεται μειούμενο κατά 47,3%, από μερίσματα και τόκους κατά 53,6%, από ακίνητα κατά 20,3%, (ενώ στο αγροτικό εισόδημα καταγράφεται μια αύξηση κατά 26,2%).² Προκύπτει έτσι, μια μεταβολή της σχέσης των μισθών προς τα εισοδήματα από κεφάλαιο υπέρ της εργασίας, από 1,28% το 2008 σε 1,49% το 2012 (σ. 97).

Οπωσδήποτε αναγκαία η διάκριση μεταξύ εισοδημάτων από εργασία και από κεφάλαιο, παρουσιάζει εντούτοις δύο προβλήματα: το πρώτο, που δεν αποτελεί αντικείμενο του βιβλίου, είναι ότι σε πολύ μεγάλο αριθμό μικρών επιχειρήσεων το εισόδημα του επιχειρηματία είναι εν μέρει κέρδος και εν μέρει αμοιβή για την εργασία που επιτελεί ο ίδιος.³ Το δεύτερο είναι φυσικά, η ανυπολόγιστη έκταση της απόκρυψης εισοδημάτων από κεφάλαιο για φορολογικούς λόγους, που πολλαπλά επιχειρούν να προσεγγίσουν οι συγγραφείς. Παρά τα προβλήματα αυτά, η τάση στην εξέλιξη «μισθών-κερδών» φαίνεται πολύ ισχυρή για να αναιρεθεί: σχετικοποιείται όμως, προσδίδοντας ακόμα μεγαλύτερη χρησιμότητα στο πλήθος των διαφορετικών μεθοδολογικών προσεγγίσεων των συγγραφέων.

Οι συντάξεις (εισόδημα από μεταβιβάσεις, άρα ούτε από εργασία, ούτε από κεφάλαιο, κατά την ταξινόμηση των συγγραφέων), εμφανίζουν ως συνολικό μέγεθος αύξηση 12,8% την περίοδο 2008-2012, σε κατάφωρη αντίθεση με τις μειώσεις των άλλων μεγάλων εισοδηματικών κατηγοριών. Αυτό εξηγείται από την εκρηκτική άνοδο, πάνω από 400.000, του αριθμού των συνταξιούχων στο διάστημα αυτό, αλλά και με το γεγονός ότι «οι περικοπές στις συντάξεις, μεσοσταθμικά για το σύνολο, ήταν χαμηλότερες από τις μειώσεις που υπέστησαν [...] οι αμοιβές της εργασίας και τα εισοδήματα από κεφαλαιακές πηγές». Προκύπτει έτσι (σε 1,75 εκατομμύρια νοικοκυριά) μια μέση μείωση εισοδήματος από συντάξεις 5,8%.⁴ Στην ουσία, υπογραμμίζουν οι Γιαννίτσης-Ζωγραφάκης, «σημειώνεται μια πολύ σημαντική ανακατανομή εισοδήματος από την εργασία και το κεφάλαιο

προς τις συντάξεις, οι οποίες κατά τη διάρκεια της κρίσης αύξησαν το μεριδίό τους στο συνολικό εισόδημα (ΑΕΠ) κατά 28% το 2012 και 31,2% το 2014 (σε σύγκριση με το 2008, με βάση τις συνολικές δαπάνες για συντάξεις)». Έτσι συμπεραίνουν ότι: «η παραπάνω διαπίστωση υποδηλώνει ότι τα εισοδήματα από εργασία και κεφάλαιο, πέρα από τη μείωση που υπέστησαν λόγω της κρίσης, μειώθηκαν επιπρόσθετα μέσω της αυξημένης φορολογίας, για να καλύψουν το αυξημένο βάρος των συντάξεων και των ελλειμμάτων του ασφαλιστικού συστήματος» (σ. 96). Στην εισαγωγή του βιβλίου άλλωστε, σημείωναν: «Η φτώχεια άλλαξε κέντρο βάρους. Από τις μεγαλύτερες ηλικίες, ιδίως τους συνταξιούχους, επικεντρώνεται σήμερα στα παιδιά, στις νεότερες και μεσαίες ηλικίες, ιδίως στις οικογένειές τους που περιλαμβάνουν έναν, δύο ή και περισσότερους ανέργους» (σ. 22), θέση που τεκμηριώνουν στο κεφάλαιο 10, όπου ασχολούνται ειδικά με τη φτώχεια.⁵

Ήδη τα δύο παραπάνω ευρήματα αντικρούουν τη διαδεδομένη άποψη ότι το κόστος της κρίσης επιβάρυνε κυρίως τους μισθωτούς και τους συνταξιούχους. Ωστόσο, όπως σημειώνουν οι συγγραφείς, «Η γενική εικόνα της μεταβολής των μεγάλων κατηγοριών εισοδημάτων, από μόνη της, λίγα πράγματα λέει». Γι' αυτό και, ακολουθώντας τον Πικετί,⁶ προχωρούν την ανάλυση σε επίπεδο δεκατημώριων και του ανώτατου 1% και 0,1%, αναδεικνύοντας δραματικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό κάθε κατηγορίας. Οι ίδιοι εντοπίζουν, στο σημείο αυτό, «ίσως τα πιο σημαντικά και πρωτότυπα στοιχεία της μελέτης» τους (σ. 78). Εξετάζοντας τις διαφορετικές πηγές εισοδήματος των νοικοκυριών βλέπουν σε ποια έκταση η μείωση εισοδήματος από μία πηγή μπορεί να συνδέεται με αύξηση από άλλη πηγή (π.χ. μείωση μισθών αλλά αύξηση συντάξεων). Επιπλέον, παρακολουθώντας την πορεία των ίδιων νοικοκυριών του 2008 μέχρι το 2012, και αντίστροφα, των ίδιων νοικοκυριών του 2012 από το 2008, βρίσκουν εντυπωσιακές διαφορές, που υποδηλώνουν τις μετακινήσεις των νοικοκυριών, καθώς ανέβαιναν ή κατέβαιναν την εισοδηματική ιεραρχία.

Κατά την εξέταση πρώτα του συνολικού εισοδήματος των νοικοκυριών, τα φτωχότερα τρία δεκατημώρια του 2008 εμφανίζουν σημαντική αύξηση το 2012, πλασματική όμως, καθώς οφείλεται αποκλειστικά στη συμβολή των τεκμαρτών εισοδημάτων (όπως υπολογίστηκαν από τις φορολογικές αρχές για τα χρόνια μετά το 2008). Τα τρία φτωχότερα δεκατημώρια του 2012, αντίθετα, εμφανίζουν πολύ μεγάλη συρρίκνωση του εισοδήματος που είχαν δηλώσει το 2008 (86% το πρώτο, 51% το δεύτερο, 31% το τρίτο) και βρίσκονται πλέον και τα τρία κάτω από τη γραμμή της φτώχειας.⁷ Τα ενδιάμεσα δεκατημώρια (πέμπτο μέχρι ένατο) εμφανίζουν μείωση 10-25% και με τις δύο προσεγγίσεις. Τα πλουσιότερα νοικοκυριά του 2008 (το δέκατο δεκατημώριο και το ανώτατο 1% και 0,1%) εμφανίζουν τις μεγαλύτερες μειώσεις το 2012 (39%, 58% και 73% αντίστοιχα). Αλλά τα πλουσιότερα νοικοκυριά του 2012 εμφανίζουν έναντι του 2008 τις μικρότερες εισοδηματικές απώλειες της κλίμακας: 17% το δέκατο δεκατημώριο, 18% το ανώτατο 1%. Αυτό υποδηλώνει ότι ενσωματώθηκαν εκεί νοικοκυριά προερχόμενα από χαμηλότερα δεκατημώρια, πετυχαίνοντας είτε να αυξήσουν το εισόδημά τους, είτε να το μειώσουν λιγότερο από τους υπόλοιπους. «Μέσα στην κρίση, μια νέα ομάδα πολύ πλούσιων νοικοκυριών αναδύεται, προσπερνώντας νοικοκυριά που στο παρελθόν βρίσκονταν στην κορυφή της εισοδηματικής κατάταξης» (σ. 83).

Αναλυτικότερα, στο μέσο εισόδημα από μισθωτή εργασία ανά νοικοκυριό του 2008, παρατηρείται μια μείωση 30,7% το 2012. Με εξαίρεση το πρώτο δεκατημώριο που σημειώνει αύξη-

ση 30,4%, τα υπόλοιπα εμφανίζουν μείωση κυμαινόμενη από 22 μέχρι 35% (και 35,7% το ανώτερο 1%, 42,3% το ανώτατο 0,1%). Αλλά οι μειώσεις αυτές αποτυπώνουν επίσης τον μηδενισμό των μισθών, όσων έμειναν άνεργοι ή συνταξιοδοτήθηκαν. Αντίστροφα, στο μέσο εισόδημα από μισθωτή εργασία του 2012, παρατηρείται μείωση 9,9% έναντι του 2008, δηλαδή αισθητά μικρότερη. Οι διακυμάνσεις της μείωσης είναι μεγάλες, ενώ στα πιο υψηλόμισθα νοικοκυριά παρατηρούνται αυξήσεις: 4,7% στο δέκατο δεκατημώριο, 16,4% στο ανώτατο 1%, 24,7% στο ανώτατο 0,1%. Υπολογίζοντας από τον σχετικό πίνακα (σ. 84) βλέπουμε ότι 202.000 νοικοκυριά είχαν το 2012 μέσο εισόδημα από μισθούς 53.000 ευρώ, από αυτά 20.000 είχαν 117.000 και 2.000 είχαν 266.000 ευρώ. Προκύπτει συνεπώς σημαντική ένταση των ανισοτήτων εντός των νοικοκυριών με μισθωτούς.⁸

Αντίστοιχα, στο εισόδημα από ελεύθερα επαγγέλματα των νοικοκυριών του 2008, παρατηρείται μια μέση μείωση 41% το 2012, κυμαινόμενη γύρω από το υψηλό αυτό ποσοστό σε όλα τα δεκατημώρια από το τέταρτο και πάνω. Εκτός από τη μεγάλη απόκρυψη εισοδημάτων στην κατηγορία αυτή, η μείωση δείχνει πόσο η κρίση έπληξε πολλά από τα σχετικά επαγγέλματα (στις κατασκευές, νομικές υπηρεσίες, χρηματο-οικονομικές δραστηριότητες). Έτσι, από 400.000 το 2008, τα νοικοκυριά που δήλωναν εισόδημα από αυτήν την πηγή περιορίζονται σε 303.000 το 2012. Αυτών των τελευταίων του εισοδήματος το 2012 εμφανίζεται μειωμένο κατά μόλις 1,7% έναντι του 2008. Και πέρα από τις δυσεξήγητα μεγάλες διακυμάνσεις στις μειώσεις των πρώτων οκτώ δεκατημωρίων, στο ένατο και στο δέκατο εμφανίζονται αυξήσεις, 8,8% και 21,7% αντίστοιχα, 41,8% στο ανώτερο 1% και 33,4% στο ανώτατο 0,1%. Στο δέκατο δεκατημώριο μάλιστα, παρατηρείται μια εντυπωσιακή σύμπτωση με το αντίστοιχο εισόδημα από μισθούς: 30.000 νοικοκυριά δήλωσαν κατά μέσο όρο 53.000 ευρώ εισόδημα από ελεύθερο επάγγελμα το 2012 –όσο ακριβώς και το πλουσιότερο 10% των νοικοκυριών από μισθούς– και από αυτά, 3.000 δήλωσαν 137.300 και 300 δήλωσαν 320.000 (εδώ η ανισότητα εντός του δέκατου δεκατημωρίου προκύπτει μεγαλύτερη από όσο στους μισθούς).

Περνώντας στα εισοδήματα από κεφάλαιο, στα εισοδήματα από επιχειρήσεις που δήλωσαν τα νοικοκυριά παρατηρούνται ανάλογα φαινόμενα, όπως στα ελεύθερα επαγγέλματα, και μάλιστα σε μεγαλύτερη ένταση: μια τεράστια μείωση 58,8% το 2012 έναντι των εισοδημάτων που δηλώθηκαν το 2008, εκφράζει τις συνέπειες της κρίσης, πραγματικές σοβαρές μειώσεις και κλείσιμο πολλών δραστηριοτήτων, αλλά και την πολύ εκτεταμένη απόκρυψη εισοδήματος. Εκεί όπου δεν συγκαταλέγονται οι δραστηριότητες που έκλεισαν, στα (μειωμένα πλέον κατά 30%) 484.500 νοικοκυριά του 2012 που δήλωσαν εισόδημα από επιχειρήσεις, η μείωση από το 2008 περιορίζεται σε 16,9% αποκλιμακώνεται στα πρώτα εννέα δεκατημώρια (από 93,5% σε 1,8%), για να μετατραπεί σε σημαντική αύξηση 29,8% στο δέκατο, 66,1% στο πλουσιότερο 1% και 92,3% στο ανώτατο 0,1%. Υποδηλώνονται έτσι οι ανακατατάξεις που συντελέστηκαν στα πρώτα χρόνια της κρίσης και ιδίως μια ισχυρή συγκέντρωση στον τομέα των επιχειρήσεων.

Στα εισοδήματα των νοικοκυριών του 2008 από ενοίκια, οι απώλειες που είχαν υποστεί το 2012 κλιμακώνονται όσο ανεβαίνουμε την εισοδηματική κλίμακα: από 13,4% στο τέταρτο δεκατημώριο σε 34% στο δέκατο, σε 40% στο πλουσιότερο 1%. Η ίδια τάση, πολύ εντονότερη, παρατηρείται στα εισοδήματα από τόκους και μερίσματα. Ενδεικτικά, τα 1.520 πλουσιότερα νοικοκυριά (το 0,1%) από μέσο εισόδημα 2,4 εκατομμύρια ευρώ που είχαν δηλώσει το 2008 (συνολικά 3,6 δις, το 22% όλων των

τόκων και μερισμάτων στη χώρα) έπεσαν στα 428.000 ευρώ το 2012, απώλεια 82%, όταν το τέταρτο δεκατημόριο, 152.000 νοικοκυριά, από μέσο εισόδημα 1.288 ευρώ έπεσαν στα 1.042, απώλεια 19%. Με δεδομένη τη φυγή καταθέσεων και κεφαλαίων στο εξωτερικό κατά τη διάρκεια της κρίσης, τα στοιχεία δεν υποδηλώνουν αναγκαστικά ότι τόσο «φτώχυναν» τα πλουσιότερα νοικοκυριά, ισχύει όμως ότι επηρεάστηκε πολύ αρνητικά το εγκώριο εισόδημά τους.

Τέλος, για τις συντάξεις που λάμβαναν τα νοικοκυριά το 2008, παρατηρείται το 2012 μια αποκλιμακούμενη αύξηση στα πρώτα έξι δεκατημόρια, από 55,3% έως 0,4%, και μια κλιμακούμενη μείωση από 2,2% έως 20,7% στα επόμενα τέσσερα, που φτάνει το 26,8% για το πλουσιότερο 1% και το 33,3% για το ανώτατο 0,1%. Ενδεικτικά, τα 1.756 πλουσιότερα σε συντάξεις νοικοκυριά υπέστησαν μια μείωση από 90.000 ευρώ σε 60.000 ευρώ στο μέσο εισόδημά τους από συντάξεις. Από τα αυξημένα κατά 300.000 νοικοκυριά με συντάξεις το 2012 (καθώς προστέθηκαν όσοι συνταξιοδοτήθηκαν εντωμεταξύ), όλα, εκτός από το πρώτο δεκατημόριο, εμφανίζουν αύξηση έναντι του 2008, 14,1% κατά μέσο όρο. Μεγαλύτερη αύξηση από 17% έως 22% παρατηρείται στα μεσαία δεκατημόρια, πέμπτο έως όγδοο, ενώ στο υψηλότερο 1% φτάνει το 26,7% και στα 2.062 νοικοκυριά του ανώτατου 0,1% φτάνει το 40% (από 50.900 σε 74.000 ευρώ, που σημαίνει μέσο μηνιαίο εισόδημα από συντάξεις 6.175 ευρώ για τα νοικοκυριά αυτά).

Η επίδραση των φόρων στα εισοδήματα

Η εκτίμηση των συγγραφέων για τη μεγάλη αύξηση της φορολογίας που επέβαλαν τρόικα και κυβερνήσεις, προκειμένου να μειωθούν τα δημοσιονομικά ελλείμματα, είναι αρνητική στον βαθμό που βάρυνε την οικονομική ύφεση και συνέτεινε στη φτωχοποίηση μεσαίων και χαμηλότερων στρωμάτων, χωρίς μάλιστα να αυξηθούν αντίστοιχα τα δημόσια έσοδα. Ιδιαίτερα καυτηριάζουν τις φορολογικές ανισότητες, με τη διατήρηση πλήθους προνομιακών επμέρους φορολογικών καθεστώτων στο πλαίσιο του πελατειακού συστήματος και, βέβαια, της τεράστιας πάντα φοροδιαφυγής. Από την πολυσύνθετη ανάλυσή τους για τις επιπτώσεις όλων των φόρων που αυξήθηκαν ή πρωτοεπιβλήθηκαν στη διάρκεια της κρίσης, μερικά μόνο σημεία μπορούν να αναφερθούν εδώ.

Άμεσοι φόροι: Ενώ το μέσο εισόδημα προ φόρων μειώθηκε την περίοδο 2008-2012 κατά 23,1%, ο φόρος εισοδήματος, ως ποσοστό του μέσου εισοδήματος, αυξήθηκε κατά 1,5 μονάδα, από 8% σε 9,5%. Η μέση φορολογική επιβάρυνση, μαζί με ΕΕΤΗΔΕ και τον φόρο αλληλεγγύης, αυξήθηκε κατά 5,5 μονάδες, από 10,4% σε 15,9%, οπότε το μέσο δηλούμενο εισόδημα μειώθηκε κατά 27,8%. Στα φτωχότερα μισά νοικοκυριά (δεκατημόρια 1-5), η μέση φορολογική επιβάρυνση αυξήθηκε κατά 6,6 μονάδες, από 1,55% σε 8,13%, λόγω ΕΕΤΗΔΕ κυρίως (ας υπογραμμίσουμε πάντως ότι προ κρίσης ο μισός πληθυσμός της χώρας πλήρωνε φόρο μόλις στο 1,5% του εισοδήματος που δήλωνε). Στα μεσαία δεκατημόρια 6-7, η μέση επιβάρυνση αυξήθηκε κατά 4,6 μονάδες σε 10,34%, στα πιο εύπορα 8-10, αυξήθηκε κατά 5,8 μονάδες σε 19,7%, ενώ στο ανώτατο 1% αυξήθηκε κατά 11 μονάδες σε 30,4%. Η ανισότητα μετά τους άμεσους φόρους προκύπτει έτσι χαμηλότερη από ότι προ φόρων.

Έμμεσοι φόροι: Εξετάζοντας την επίπτωση από τις αυξήσεις του ΦΠΑ και των Ειδικών Φόρων Κατανάλωσης μεταξύ 2008 και 2012 στις συνολικές δαπάνες των νοικοκυριών,⁹ οι συγγραφείς διαπιστώνουν μια αύξηση της επιβάρυνσης κατά 3,35 μονάδες, από 15,25% σε 18,6%· και βρίσκουν ότι η πρό-

σθετη επιβάρυνση έπληξε αναλογικά λιγότερο το πρώτο, το δεύτερο, αλλά και το δέκατο εισοδηματικό δεκατημόριο και περισσότερο τα ενδιάμεσα τρίτο έως ένατο. Τα φτωχότερα νοικοκυριά βρέθηκαν αναγκασμένα να περιορίσουν περισσότερο τις δαπάνες τους, ενώ τα πλούσια δεν επηρεάστηκαν ιδιαίτερα. Η ανισοκατανομή της δαπάνης, μετά τους έμμεσους φόρους, εμφανίζεται έτσι ελαφρώς πιο άνιση, με βάση τον δείκτη S80/S20: από 5,6 γίνεται 5,7. Σημειώνουν, τέλος, την πρόσθετη μείωση 5% που επιβλήθηκε στα εισοδήματα από τον πληθωρισμό.

Ακίνητη περιουσία

Η ακίνητη περιουσία εκτιμάται ότι αντιπροσωπεύει περίπου το 88,3% της συνολικής περιουσίας των νοικοκυριών. Σε σύγκριση με άλλες χώρες η κατανομή της είναι λιγότερο άνιση: το περιουσιακά φτωχότερο 40% των νοικοκυριών του 2012 στην Ελλάδα, κατείχε το 8,1% της συνολικής περιουσίας και το 27% του συνολικού εισοδήματος, ενώ στις χώρες του ΟΟΣΑ κατείχε, κατά μέσο όρο, το 3% της περιουσίας και το 20% του εισοδήματος. Αντίστροφα, το περιουσιακά πλουσιότερο 10% κατείχε εδώ το 44,1% της περιουσίας, έναντι 50% στις χώρες του ΟΟΣΑ. Οι συγγραφείς εξηγούν ιστορικά τη συγκριτικά χαμηλότερη συγκέντρωση της ακίνητης περιουσίας στην Ελλάδα και αναλύουν διεξοδικά, ανά δεκατημόριο, πώς αυτή σχετίζεται με τα εισοδήματα από τις διάφορες πηγές και με τις τοποθετήσεις σε κινητά περιουσιακά στοιχεία, δίνοντας μια εμπειριστατωμένη εικόνα της διάρθρωσης του πλούτου και της ολικής ανισότητας.

Αλλά εξαιρετικά επίκαιρη για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε σήμερα στη χώρα είναι η ανάλυση, ανά δεκατημόριο πάντα, των δανείων που συνήψαν τα νοικοκυριά για την αγορά πρώτης κατοικίας κατά την περίοδο 2003-2008, μεγάλο μέρος των οποίων αδυνατούν να εξυπηρετήσουν σήμερα. Στο φτωχότερο δεκατημόριο η δαπάνη για τοκοχρεολύσια υπερέβαινε το συνολικό εισόδημα που δήλωναν, ενώ και στα επόμενα τρία δεκατημόρια κυμαίνονταν από 42% μέχρι 31% του εισοδήματός τους. Εξετάζοντας εξάλλου, τη φορολόγηση της ακίνητης περιουσίας, διατυπώνουν την πολύ ενδιαφέρουσα σκέψη (που υιοθετούν από τον Πικετί), ότι θα ήταν δικαιότερο να φορολογείται η καθαρή (από δάνεια) αξία της ακίνητης περιουσίας.

Ανεργία, φτώχεια, «δείκτης απόγνωσης»

Γνωρίζοντας, τέλος, οι συγγραφείς ότι η ανάλυσή τους με βασική πηγή τα φορολογικά δεδομένα αφήνει απέξω έναν αριθμό νοικοκυριών και προσώπων, τους πιο φτωχούς, που δεν έχουν εισόδημα να δηλώσουν, επιχειρούν να καλύψουν αυτό το κενό με στοιχεία από άλλες πηγές και με διαφορετική μεθοδολογία.

Σύμφωνα με την έρευνα εργατικού δυναμικού της ΕΛ.ΣΤΑΤ., το 2008 καταγράφηκαν 286.000 νοικοκυριά με ένα άνεργο μέλος, που το 2014 είχαν φτάσει τα 788.000. Τα νοικοκυριά με δύο άνεργα μέλη αυξήθηκαν, στο ίδιο διάστημα, από 31.000 σε 168.000, με τρία ή περισσότερα από 3.000 σε 36.000. Καταρτίζουν έτσι ένα δείκτη απόγνωσης των νοικοκυριών, ανάλογα με τον αριθμό των ανέργων μελών τους, αν τα άνεργα μέλη λαμβάνουν επίδομα ανεργίας, αν υπάρχουν εργαζόμενα μέλη και αν ο μισθός τους είναι κάτω από 500 ευρώ ή σε υψηλότερα κλιμάκια. Διαχρονικά παρατηρούν έτσι ότι από την αρχή της οικονομικής κρίσης μέχρι το τρίτο τρίμηνο του 2010, ο δείκτης αυξανόταν κατά μέσο όρο κατά 2% ανά τρίμηνο, κατόπιν, μέχρι και το πρώτο τρίμηνο του 2013, αυξανόταν δραματικά κατά 7% ανά τρίμηνο, κατά μέσο όρο. Από το δεύτερο τρίμηνο του 2013 μέχρι το τέταρτο του 2014, διαφαίνεται μια σταθεροποίηση ή ελαφρά βελτίωση του δείκτη. Πολύ

περισσότερο από τον γενικό δείκτη αυξήθηκε ο δείκτης από-γνωσης στα νοικοκυριά, στα οποία ο αρχηγός τους είχε ηλικία 25-34 έτη, ή χαμηλό εκπαιδευτικό προφίλ, ήταν μετανάστης ή μη οικονομικά ενεργός. Στους μετανάστες άλλωστε, αυξήθηκε πολύ περισσότερο το ποσοστό ανεργίας, από 10,3% σε 36,7% μεταξύ 2009 και 2014, έναντι από 9% σε 27% των Ελλήνων. Έξω, και από αυτήν την κατάσταση, βρίσκονται άστεγοι, παράνομοι μετανάστες, κοινωνικά αποκλεισμένοι που δεν καταγράφονται σε καμιά έρευνα και άρα δεν υπάρχουν στατιστικά στοιχεία γι' αυτούς, σημειώνουν οι συγγραφείς.

Στην παρουσίαση του βιβλίου του Τάσου Γιαννίτση και του Σταύρου Ζωγραφάκη επικεντρώθηκε στην ανάδειξη πολύτιμων ευρημάτων τους για την εξέλιξη των ανισοτήτων στα χρόνια της κρίσης, θεωρώντας ότι η μελέτη τους μπορεί και πρέπει να συμβάλει ώστε να σπάσουμε τον φαύλο κύκλο των αποσπασματικών πολιτικών, που θέλουν να αναπαράγουν υφιστάμενες ιεραρχίες συμφερόντων και του δημόσιου διαλόγου κωφών στη χώρα μας. Παρέθεσα έτσι πολλά στατιστικά δεδομένα επειδή, όπως τελειώνει το βιβλίο του *Το κεφάλαιο τον 21ο αιώνα* ο Πικετί, «η άρνηση να μετράμε, σπάνια λειτουργεί προς όφελος των πιο φτωχών». Το ότι αυτό αποτελεί πεποίθηση των συγγραφέων αποδεικνύεται στο έργο τους. Για τον πλούσιο προβληματισμό τους πάνω στα δεδομένα που αποκαλύπτουν και τα οποία ελάχιστα στάθηκε δυνατό να εκτεθούν εδώ, παραπέμπω στην αναγκαία ανάγνωση του βιβλίου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Οι πλήρεις τίτλοι παρατίθενται στις βιβλιογραφικές αναφορές που υπάρχουν στο τέλος του βιβλίου.
2. Το αγροτικό εισόδημα, από το οποίο εξαιρούνται οι αμοιβές μισθωτών στον αγροτικό τομέα, περιλαμβάνεται, ως προερχόμενο από επιχειρηματική δραστηριότητα και ιδιοκτησία, στα εισοδήματα από κεφάλαιο. Ωστόσο, η αύξηση που εμφανίζεται στα φορολογικά δεδομένα συνδέεται με την υποχώρηση, μετά το 2008, να δηλώνονται ως εισόδημα οι επιδοτήσεις, δεν αντιστοιχεί στην πραγματική εξέλιξη. Στο ενδελεχές κεφάλαιο 9 του βιβλίου, όπου εξετάζονται και άλλες διαθέσιμες πηγές δεδομένων (Οικονομικοί Λογαριασμοί Γεωργίας της ΕΛΣΤΑΤ, FADN, στοιχεία ΟΣΔΕ και ΟΠΕΚΕΠΕ κ.ά.) για να αναλύσουν τις ανισότητες κατά περιφέρεια ως προς τις επιδοτήσεις, την ετεροαπασχόληση, το ύψος εισοδήματος ανά δεκατημόριο, οι συγγραφείς καταλήγουν στην εκτίμηση ότι κατά την περίοδο 2008-2012 «το γεωργικό εισόδημα θα πρέπει να μειώθηκε λιγότερο από 15% σωρευτικά». Μείωση δηλαδή παρουσιάζεται και εδώ, αλλά μικρότερη από όλων των άλλων κατηγοριών.
3. Με το εισόδημα αυτό ασχολείται ο Πικετί, επιχειρώντας μάλιστα να το επιμερίσει σε κέρδος και σε αμοιβή για την εργασία του επιχειρηματία, βλ. Thomas Piketty, *Το κεφάλαιο τον 21ο αιώνα*, μτφρ. Ελίζα Παπαδάκη, Πόλις, Αθήνα 2014, σ. 253 κ.εξ.
4. Το χαμηλό αυτό ποσοστό ίσως εκπλήσσει απέναντι στην εμπειρία πολλών μεμονωμένων συντάξεων που έχουν υποστεί σημαντικά μεγαλύτερες μειώσεις. Εκφράζει όμως τη μέση μεταβολή στο άθροισμα των πολλαπλών κύριων και επικουρικών συντάξεων που λαμβάνονταν. Μια εξήγηση θα δούμε στην κατανομή των συντάξεων ανά δεκατημόρια, αμέσως παρακάτω.
5. Αξίζει εδώ να θυμηθούμε την πρωτοπόρα έκθεση του Γιάννη Σπράου (*Οικονομία και συντάξεις. Συνεισφορά στον κοινωνικό διάλογο*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1997). Με τα δεδομένα της εποχής, που ήδη καταδείκνυαν ότι δεν μπορούσε να συνεχίσει να λειτουργεί το σύστημα ως είχε, προτεινόταν εκεί εναλλακτικές πολιτικές, περισσότερο ή λιγότερο γενναίως, με αυστηρότερες ή χαλαρότερες προϋποθέσεις συνταξιοδότησης, και διαγράφονταν οι οικονομικές και κοινωνικές τους επιπτώσεις. Όπως δεν κουραζόταν να τονίζει ο καθηγητής Γιάννης Σπράος τότε, το ζήτημα δεν ήταν να επιβληθεί η μία ή η άλλη πολιτική, αλλά να επιλεγεί κάποια με γνώση και αποδοχή των συνεπειών της. Δυστυχώς δεν εισακούστηκε. Στην εικοσαετία που μεσολάβησε πάρθηκαν πολλά αποσπασματικά μέτρα, κάποτε ιδιαίτερα επώδυνα για σημαντικές κατηγορίες συνταξιούχων, τα τελευταία χρόνια ιδίως, κάθε φορά με την απατηλή διακήρυξη ότι ολοκληρώθηκε η ασφαλιστική μεταρρύθμιση και δεν θα απαιτηθούν άλλα. Όμως, και τα χρόνια της κρίσης οι συντάξεις παρέμειναν ταμπού, ενώ διόλου ταμπού δεν ήταν οι δημόσιες επενδύσεις, η επιδότηση θέσεων απασχόλησης, τα πενιχρά επιδόματα ανεργίας, τα κοινωνικά επιδόματα για τα παιδιά. Το κοινό παρακαλούθι σε τηλεοπτικά δελτία διαμαρτυρόμενους συνταξιούχους να διεκτραγωδούν πώς από τη μείωσή τους σύνταξη συντηρούν άνεργα παιδιά και εγγόνια, χωρίς να αναλογίζεται αν με το μερίδιο των συντάξεων που διοικητεύεται στους άνεργους κάθε οικογένειας, το κράτος θα μπορούσε να εφαρμόσει αποδοτικότερες οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές.
6. Αυτ.
7. Η γραμμή της φτώχειας τοποθετείται, κατά ευρύτερη παραδοχή, στο 60% του διαμέσου εισοδήματος. Κατά τα φορολογικά δεδομένα συνεπώς, το 2012 το 30% των νοικοκυριών ζούσαν κάτω από το όριο της φτώχειας, έναντι του 20% του πληθυσμού πριν από την κρίση, σύμφωνα με συγκλίνουσες εκτιμήσεις από άλλες πηγές (EU-SILC ιδίως) επί πολλά έτη.
8. Για τις «διαφορετικές διαδρομές των μισθωτών» μέσα στην κρίση, εξαιρετικά ενδιαφέροντα είναι η ανάλυση στο κεφάλαιο 5: χωρίζοντας σε τρεις ομάδες, τους χαμηλόμισθους, πρώτο έως έκτο δεκατημόριο, τους μεσαίους στο έβδομο έως ένατο, και τους υψηλόμισθους στο δέκατο, όπου απομονώνουν και το υψηλότερο 1% και 0,1%, οι συγγραφείς διακρίνουν σε κάθε κατηγορία όσους αύξησαν και όσους υπέστησαν μείωση στον μισθό τους κατά το διάστημα 2008-2012, τους «κερδισμένους» και τους «χαμένους». Ενώ στο σύνολο 1.961.160 μισθωτών, οι κερδισμένοι είναι 36% και οι χαμένοι 64%, με αφτηρία το 2008 στους χαμηλόμισθους κερδισμένοι εμφανίζονται 45,2% και χαμένοι 54,8%, στους μεσαίους κερδισμένοι είναι πολύ λιγότεροι, 19,2% έναντι 80,8% χαμένοι, ενώ στους υψηλόμισθους η αναλογία επανέρχεται πλησιέστερα στον μέσο όρο, 31,5% έναντι 68,5%. Στη μεταβληθείσα όμως, μετά τις αυξομειώσεις αυτές, εισοδηματική κλίμακα του 2012, στα πρώτα εννέα δεκατημόρια η αναλογία κερδισμένων-χαμένων έναντι του μισθού που λάμβαναν το 2008 προσεγγίζει τον μέσο όρο, κερδισμένοι χαμηλόμισθοι 32,5%, μεσαίοι 35,4%, στο ανώτερο δέκατο δεκατημόριο αντιστρέφεται: οι κερδισμένοι φτάνουν εδώ το 58,8%, μάλιστα στο ανώτερο 1% το 71,5% και στο ανώτατο 0,1% το 76,3%. Στο ίδιο κεφάλαιο 5 σχολιάζονται οι ανισότητες των μισθωτών, μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου τομέα και η άδικη αντίθετη εξέλιξη μεταξύ συνταξιούχων και μισθωτών. Την ανάλυση σε κερδισμένους και χαμένους εντός των τριών μεγάλων εισοδηματικών ομάδων επεκτείνουν οι συγγραφείς στο κεφάλαιο 13 και για το συνολικό εισόδημα από διάφορες πηγές, με πολύ ενδιαφέροντα ευρήματα.
9. Πηγή: Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΛ.ΣΤΑΤ.